

Inhoud

Overzicht van de eenentwintig koptische martelaren van 15 februari 2015	8
Voorwoord door Jos Strengolt	10
1 Het hoofd van de heilige Kiryollos	15
2 Waar ik wel en niet over schrijf	23
3 De video	33
4 Een gesprek over het martelaarschap	49
5 De bisschop van de martelaren	61
6 De pelgrimskerk van de martelaren	77
7 Het dorp van de martelaren	87
8 De huizen van de martelaren	97
9 Bij de families van de martelaren	107
10 De olie van Sint-Menas	129
11 Matthew, de kopt	141
12 Abuna Bolla en Abuna Timotheus	149
13 De liturgie van de martelaren	169
14 De vlucht naar Egypte	195
15 De stijl van de hiërarchie	207

16	Een bedevaart naar de kloosters	217
17	Oude en nieuwe wonderen	233
18	Bij de Zabbalin van Mokattam	243
19	Een koptische fantasie	253
20	Het nieuwe Cairo – een fata morgana	261
21	De minderheid en de meerderheid	271
	Het onzichtbare leger van de martelaren. Epiloog	277
	Dankwoord	285

Voorwoord

Met dit boek over 'de 21' heeft Martin Mosebach ons een grote dienst bewezen. Hij geeft op een fijnzinnige en intense manier inzicht in wie die mannen zijn die op zo'n gruwelijke manier op het strand in Libië werden onthoofd door strijders van ISIS. Mosebach is een geweldige verteller. Via zijn focus op de kleine details van het leven van de vermoorde kopten geeft hij ons inzicht in het leven van de kopten in Egypte.

Wat mij is bijgebleven na het zien van de video van deze moord, en na het lezen van dit boek, is de vraag: Wat is echte kracht? Dat je de macht hebt iemand het hoofd af te snijden, of je te laten onthoofden omdat je christen bent? Wie is sterker? De islam en het christendom geven hierop een verschillend antwoord.

Wat me vooral boeit in dit boek is het beeld dat Mosebach schetst van de 21 martelaren. Ze zijn zaligverklaard, maar het waren beslist geen supergelovigen. Het waren heel gewone jongeren, keuterboertjes uit Zuid-Egypte, ongeletterd soms, vaak niet zo braaf bovendien: beslist geen voorbeeldige christenen.

Ons leven is vol fouten. *C'est la vie*, ook voor een christen. Maar elk moment dat we voor een nieuwe keuze worden gesteld, is een beslissend moment dat de pijn en invloed van eerdere keuzes, verkeerde

acties, onjuiste woorden, kan toedekken, of verzachten. Mosebach noemt dit:

‘... de mogelijkheid om in één ondeelbaar ogenblik een leven vol fouten, vernedering, halfslachtigheid en oneerlijkheid te veranderen in een waardevol leven – en dat alleen door een getuigenis, een getuigenis dat daarvoor ook al ontelbare keren was afgelegd en dat, als het leven verder zou zijn gegaan, ook nog veel vaker zou zijn verwoord, maar dat door de dood die er meteen op volgde, de laatste, doorslaggevende en unieke daad van deze mannen werd. Alles wat deze mannen waren geweest, smolt in dit laatste punt samen. En die ene daad was de enige die nog telde.’

Naast een ontroerend inzicht in de situatie van deze martelaren en alle kopten, neem ik van dit boek mee dat mijn keuzes, vandaag en morgen, van belang zijn. Dit boek houdt mij, Nederlandse welvaartschristen, in elk geval een pijnlijke spiegel voor. De spiegel van de beslissende keuze. Wie ben ik, wie wil ik zijn, hoe wil ik herinnerd worden, wat is het mij waard dat ik christen ben?

Jos Strengholt

Jos Strengholt heeft bijna drie decennia in Egypte gewoond en is nauw betrokken bij een aantal koptische projecten in Egypte

1

Het hoofd van de heilige Kiryollos

De foto op het omslag van een tijdschrift trok mijn aandacht: het hoofd van een jongeman, duidelijk een zuiderling, omgeven door een beetje oranje stof. Een magere jongen met een bruinige huidskleur, diepe inhammen in het haar en een vlassig snorretje, de ogen halfgesloten. De smalle lippen zijn een beetje geopend en laten een stukje van zijn tanden zien. Het is geen glimlach, meer een teken van volledige ontspanning, waarin een mond zich onwillekeurig opent om in te ademen of te zuchten.

Maar deze foto-uitsnede, zo ontdekte ik vervolgens, had me op een dwaalspoor gezet. Ik had niet meteen begrepen dat dit hoofd van het lichaam gescheiden was. Aan de gelaatstreken kun je namelijk niet aflezen dat deze man een gewelddadige dood is gestorven – als het gezicht al verkrampd is geweest tijdens de onthoofding, als er al angst en pijn op zichtbaar is geweest, zijn die meteen na de dood weer verdwenen.

Het beeld toont het ogenblik kort na de misdaad. Het is afkomstig uit een video waarop de moordenaars hun daad zelf hebben vastgelegd, om daarmee overal op de wereld angst te zaaien. Maar het beeld op zichzelf is, los van de context, niet meteen angstaanjagend. Dit is nog niet het hoofd van een dode. Net na de onthoofding leek er nog even een beetje bewustzijn en warmte in hem aanwezig

te zijn geweest, een eeuwigheidsmoment van dromen en slapen waarin het onherroepelijke van wat er zojuist was gebeurd niet langer belangrijk leek. Doordat zijn leven zo wreed en zo plotseling was afgesneden, was er ondertussen een nieuwe toestand ingetreden waarin al het voorafgaande op de achtergrond was geraakt. Het hele bestaan van de jongeman was nu samengekomen in zijn hoofd, weldra zou het daaruit ontsnapt zijn, maar in dit op beeld vastgelegde ogenblik leek dit afgesloten leven nog even grijpbaar.

Intussen ken ik zijn naam. Hij heette Kiryollos Boushra Fawzy, geboren op 11 november 1991 in het Boven-Egyptische dorp el-Our, in het diocees Samalout. Zijn patroonheilige was Cyrillus van Alexandrië, die in de vijfde eeuw op het Concilie van Efeze een gewichtige rol speelde in het besluit om de moeder van Jezus het predicaat *Theotokos*, moeder van God, toe te kennen. Maar anders dan Cyrillus van Alexandrië heeft Kiryollos tijdens zijn leven geen noemenswaardige rol gespeeld in het openbare leven van Egypte. Hij was een van de onnoemelijk velen die in hun eigen land geen werk kunnen vinden. Desondanks wordt hij nu, net als zijn voorname patroon, tot de heiligen van de Koptisch-Orthodoxe Kerk gerekend. Slechts twee weken na het bloedbad heeft Tawadros II, de paus van Alexandrië, zijn naam opgenomen in het *Synaxarium*, het liturgische boek van de koptische martelaren, en wordt zijn beeltenis op iconen vereerd.

Op de video van 15 februari 2015, die toont hoe hij en zijn twintig metgezellen worden geëxecuteerd, heb ik hem gezien toen hij nog in leven was. Met een rechte rug knielt hij neer voor zijn beul. Hij wekt een gelaten indruk; zijn blik lijkt haast onbewogen gericht op het strand dat voor hem ligt, alsof hij nog één keer alle details ervan

in zich wil opnemen. En intussen bezit ik ook een pasfoto van hem, al stamt die uit 2009. Kiryollos was op dat moment soldaat. Op zijn zwarte vilten baret prijkt de blikken adelaar met de zwart-wit-rode vlag van de Egyptische republiek. Op de foto kun je zien dat zijn linker ooglid verlamd was en het oog half bedekte; maar dat was blijkbaar geen probleem geweest bij de militaire keuring. Ook is er een randje van zijn tanden zichtbaar, hoewel hij zijn lippen op elkaar houdt.

In de geschiedenis van het christendom kom je veel onthoofdingen tegen. Het afgehakte hoofd van Johannes de Doper, de voorbode van Jezus, verschijnt op veel oude schilderijen en mozaïeken, die studieobjecten voor kunstbeschouwing zijn geworden. Johannes de Doper werd nog vóór de kruisiging van Jezus onthoofd; hij verloor zijn hoofd door de grillen van een boze koningin. Na hem kwam de apostel Paulus, die als Romeins staatsburger kon eisen dat hij zou worden onthoofd. Zo bleef hem de marteldood bespaard – een straf die was voorbehouden aan slaven. Daarna zijn nog veel meer hoofden afgehakt omwille van het geloof in Jezus Christus, ook in christelijke landen. Denk maar aan Thomas Morus uit Engeland, die onder koning Hendrik VIII werd onthoofd, of aan Alexander Schmorell, die tijdens de Tweede Wereldoorlog lid was van de *Weißer Rose* en door de Russisch-Orthodoxe Kerk werd heiligverklaard.

En toch staan al deze mensen heel ver van ons af; – ze horen bij een andere tijd waar wij nog maar amper iets van begrijpen. Hoezeer hun wrede dood en de vastberadenheid – of zelfs koppigheid – waarmee ze hun geloof beleden ook met elkaar verbonden lijken te zijn, hun lot jaagt ons angst aan. Heeft de westerse wereld met haar bereidheid tot discussie en dialoog zulke elkaar vijandig gezinde

meningsverschillen niet al lang overwonnen? We leven in een tijd waarin de religie strikt binnen het privé domein behoort en zouden het liefst nog zien dat de godsdienst wordt onderworpen aan de seculiere wetgeving. In de samenleving heerst een consensus over de afwijzing van bekeringsdrang en geloofsijver. Heeft dat alles niet een einde gemaakt aan de meedogenloze keuze tussen geloof en dood, [of] geloofsverraad en leven?

Maar de foto van het afgesneden hoofd van Kiryollos en de video die ook de afgesneden hoofden van zijn metgezellen toont, zijn nog maar een paar jaar oud. Wat betekent dit duidelijke anachronisme? Moeten we het zien als een teken dat ons idee van historische vooruitgang een vergissing was? Dat martelaarschap en christendom in elk tijdperk van de geschiedenis bij elkaar horen en dat er zolang er christenen zijn, altijd ook martelaren zullen zijn?

Het hoofd op het omslag van het tijdschrift liet me niet meer los. Toen ik ernaar informeerde, vertelde een verontruste redacteur me dat veel lezers woedend waren geweest dat die foto zo was gepubliceerd. Maar ik wilde de foto juist bij me hebben – ik knipte hem uit en heb er regelmatig en lang naar gekeken.

Kiryollos was de eerste van de gedode mannen die voor mij uit de anonimiteit trad. De eenentwintig mannen die op het strand dicht bij de Libische havenstad Sirte werden onthoofd, worden altijd vooral als een groep gezien, net als in het vroege christendom de martelaren van het Thebaanse Legioen, die ook uit Egypte afkomstig waren. Slechts een van de eenentwintig was geen kopt. Hij kwam, zoals we intussen weten, uit West-Afrika, uit Ghana. Maar omdat de kopten hem sinds zijn dood als een van hen beschouwen, zal ik in dit boek steeds over ‘de eenentwintig’ spreken.

De koptische gemeenschap en haar christelijke traditie, die sinds de vroege apostolische tijd trouw bewaard zijn gebleven, zijn niet zo bekend in het westen. De Rooms-Katholieke Kerk heeft van oudsher een bepaalde arrogantie gekoesterd ten opzichte van oosterse christenen die zich niet aan Rome onderwierpen. Dat is ook de reden waarom vooral katholieken tot op de dag van vandaag hun blik niet naar het oosten richten.

Kort na de onthoofding van de eenentwintig ontmoette ik een Duitse kardinaal. Ik vroeg hem waarom de Rooms-Katholieke Kerk het geloofsgetuigenis van deze mannen niet officieel erkende en naar buiten bracht, zoals de vroege kerk dat altijd had gedaan als het ging om martelaarschap. ‘Maar het zijn toch kopten!’ antwoordde hij. Ik noem de naam van deze kerkvorst niet, omdat ik zijn hulpeloze woorden niet als een persoonlijke uitspraak beschouw. Verwoordde hij daarmee niet het gevoel van veel van zijn collega’s? Maar op dit moment besloot ik wel dat ik meer te weten wilde komen over de kopten in het algemeen en over de eenentwintig in het bijzonder.

Hoe kon ik dichter bij hen komen en meer over hun leven, hun afkomst en de omstandigheden waaronder ze waren opgegroeid te weten komen? Het enige wat we over de meeste martelaren uit het verleden weten, zijn een paar onnauwkeurige details over hun dood; het droge overzicht van namen in het *Martyrologium Romanum*, de officiële lijst van de martelaren en heiligen die door de Rooms-Katholieke Kerk zijn erkend, is pas een beetje tot leven gekomen door de christelijke kunst die de namen omvormde tot een zicht- en tastbare aanwezigheid. Dat is anders bij de eenentwintig: van hun lijdensweg bestaat niet alleen een video; deze video heeft qua

intentie en uitwerking het karakter van een kunstwerk, hoe afschuwelijk ook – het is een tijdsdocument en een esthetisch maaksel ineen. Het kan pijnlijk lijken om het begrip ‘kunst’ zo ver op te rekken, maar we kunnen toch niet anders dan toegeven dat de video effectief en zorgvuldig geregisseerd is, en de makers op een weloverwogen manier hebben gebruikgemaakt van kleur? Zijn er ook geen andere gebieden waarop de grens tussen kunst en werkelijkheid gevaarlijk vervaagt? Dat de wereld steeds onrealistischer wordt, heeft bij velen een honger naar authenticiteit opgewekt – is het dan geen welkome verbetering als het bloed dat tijdens het schouwspel vloeit, echt is?

Zo hadden de eenentwintig met de apostel Paulus kunnen zeggen: ‘We zijn voor heel de wereld, zowel voor engelen als mensen, een schouwspel geworden.’ Maar voordat ze zo’n schouwspel voor God en de wereld werden, leidden ze het onopgemerkte leven van arme boeren. Achteraf bezien kunnen we dit beschouwen als een voorbereiding op hun martelaarschap. Was daarvan nog iets terug te vinden in hun dorpen? Om die vraag te beantwoorden ben ik in februari en maart 2017, twee jaar na het bloedbad, naar Boven-Egypte afgereisd, naar de plaats vanwaaruit zij naar Libië waren vertrokken op zoek naar werk.